

УДК 378.027.7

DOI:10.30837/nc.2023.4.98

**«АЗБУКА ПІЗНАННЯ»
ОСНОВ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА
ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ ВИХОВАННЯ
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ
ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО
(ДО 105-ї РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Світлана Бакай

*«Витоки здібностей і обдарувань дітей —
на кінчиках їхніх пальців.
Від пальців, образно кажучи,
йдуть найтонші струмочки,
які живлять джерело творчої думки»*

В.О. Сухомлинський

В умовах сьогодення, коли різні верстви населення сучасної України є свідками, безпосередніми учасниками бойових дій та жорстоких подій агресора проти нашої країни, освіта та виховання майбутнього покоління стають першочерговим питанням у різних напрямках, і національно-патріотичного, і духовного, і безумовно, естетичного. А головне, зберігаючи націю, ми повинні не втратити Людяність

та Повагу один до одного. Надаючи різні знання здобувачам закладів вищої освіти, ми піклуємося про їх подальшу долю, їх самореалізацію та самовдосконалення у подальшій практичній діяльності, виховуємо любов до своєї Батьківщини, свого народу, рідної (і державної) української мови, традицій та історії.

Безумовно, виховуючи сучасне і прийдешнє молоде покоління, не можна зали-

шити осторонь історичний і педагогічний досвід та спадщину класика української педагогіки Василя Сухомлинського, з дня народження якого виповнюється 105 років. Перегортаючи сторінки його енциклопедичної спадщини, ми відчуваємо у кожній строфі ідею любові до рідного краю, природи, Батьків, рідної мови, Батьківщини.

Його педагогічні праці, висловлювання, поради, оповідання й казки для дітлахів дошкільного та молодшого шкільного віку не тільки вражають, захоплюють, дивують, а й водночас переконують в далекоглядності, педагогічній прозорливості та співзвучності із сьогоденням. Творчість В. Сухомлинського поза вимірами часу, поза вимірами будь-якої педагогічної чи освітньої науки, а педагогічні афоризми педагога щодо виховання майбутніх громадян нашої країни, наче «прогнозовані» з реалій сьогодення, вони є засадничими і програмними, кожна з них може бути концептуальною в модернізації і реформуванні сучасної освіти.

Вочевидь, на будь-яку проблему чи запитання знаходимо відповідь у науково-педагогічній спадщині вченого, Педагога з великої літери, в цьому невичерпному джерелі інноваційної думки, невмирущої і багатой скарбниці педагогічного досвіду, мудрості, натхнення. Простий, доступний кожному педагогу і батькам стиль викладу педагогічних порад ученого несе в собі глибокий і національно-філософський смисл, спрямований на позитивний результат — виховання національно свідомого громадянина, патріота, душа і серце якого наповнені безмежною любов'ю до своєї Батьківщини, до рідної української землі, рідної мови.

Аналіз праць педагога та сучасних матеріалів про нього свідчить, що для Василя Сухомлинського слово «виховання» багатозначне: це матеріалізація ідей, але виховувати треба, уникаючи помилок, зливаючи воедино вимогливість (віра дитини в саму себе, повага до себе) і непримиренність педагога до всього поганого, що може виникнути в її душі.

За В. Сухомлинським, піднесення людини — це мета і шлях, спосіб виховання. Яким би безнадійним не був вихователь, справжній педагог звертається до добро-го, людяного, що є в ньому, відкриває в кожного джерела морального й ідеального [1]. Виховуючи, треба вдумливо проникати в духовний світ дитини, піклуватись про її духовний розвиток: «...без уміння закладати в людині сьогодні ті зерна, які зійдуть через десятиріччя, виховання перетворилося б у примітивний нагляд, вихователь — у неграмотну няньку, педагогіка — у знахарство» [1].

Виховання в розумінні В. Сухомлинського — це «світ душевних людських доторкань» і «владарювання над дітьми» — найвище випробування для педагога, показник його педагогічної етики та культури. У працях «Лист про педагогічну етику», «З чого починається громадянин» педагог звертається до важливих проблем дитини, яка є особистістю. І для того, щоб вона виростила справжньою людиною, відповідальною, доброю, треба сердечно ставитися до неї, бо за словами великого педагога, «недовіра до вихователів, настороженість, озлобленість, жорстокість, мстивість — усе це розквітає тому, що до чутливого, ніжнього серця хтось торкається грубими, нерідко брудними руками, воно грубішає, втрачає чутливість і чуйність, вихователеві важко добратися до хорошого, що є в будь-якій людині, а ми ж маємо справу з дитиною!» [1].

Питання естетичного виховання дітей займають провідне місце в працях В. Сухомлинського. Він розглядав його у двох аспектах: як основу духовного життя особистості і як важливий компонент педагогічної майстерності, а також рекомендував здійснювати естетичну освіту і виховання вчителів у двох напрямках. Метою першого була підготовка естетично грамотної особистості самого вчителя, тобто формування його естетичної свідомості, та гармонізація різнопланових здібностей. Другий становила підготовка вчителя до естетичного виховання молоді

через основні види діяльності учнів: навчання, спілкування, працю, а також естетичні компоненти побуту і природи [1].

Естетичному вихованню В. Сухомлинський відводив дуже важливе місце у комплексній підготовці вчителя і формуванні його особистості у роботі з дітьми, а естетичне виховання він розглядав як феномен, який охоплює різні види діяльності вчителя. Вчений приділяв велику увагу розгляду структури естетичного виховання, а також вивченню взаємозв'язку та особливостей її компонентів. У його працях, які присвячені питанням естетичного виховання вчителя і дитини зокрема, чітко виступають такі її структурні компоненти, як естетичне сприймання, естетична оцінка, естетичні поняття, уявлення, судження, ідеали, естетична діяльність і творчість.

Василь Сухомлинський розглядав малювання та образотворче мистецтво в цілому як засіб, що допомагає вчителю розвивати уяву, виховувати естетичну культуру, творче мислення дітей. «Азбукою пізнання» вчителя основ образотворчого мистецтва було, на його думку, безпосереднє спостереження природи разом з дітьми. Для вміння розбиратися у складностях і тонкощах малюнка та живопису вчителю необхідні знання з області теорії та історії мистецтва, багатство життєвих асоціацій, що набувають в процесі спілкування з природою та людьми.

Хочеться підкреслити, що на засіданні педагогічної ради у 1959 р. було ухвалено пропозицію В. Сухомлинського щодо придбання репродукцій картин художників-класиків, відповідної літератури про живопис, а також збирання матеріалів з мистецтва [2]. Педагог вважав, що не кожна людина може бути художником, але насолоджуватися художньо досконалими полотнами живописців повинні всі. Мистецтво, а зокрема образотворче, на думку видатного педагога, не лише прилучає людину до світу прекрасного, не лише сприяє вихованню її високих моральних якостей, але й формує логіку думки, творче мислення [2].

Сфера застосування отриманих знань, умінь та навичок не обмежувалась уроками малювання. Можливість продемонструвати спостережливність, почуття кольору та форми, здібності в області графіки має практично кожний вчитель. Сам В. Сухомлинський, викладаючи ботаніку та зоологію, історію та географію, фізику та математику, користувався замальовками, схемами, кресленнями.

Особливого значення він надавав підготовці вчителя до бесіди з дітьми за картинами. Василь Олександрович порівнював її з підготовкою до слухання музики та радив починати з добору матеріалу для розповіді про художника та історію створення картини, складання плану, за яким проходитиме бесіда [2]. «... Твори образотворчого мистецтва утверджують в юній душі почуття величі й краси людини, підносять особистість в її власних очах... Щоб розуміти, пережити й любити живопис, людині треба пройти тривалу школу почуттів... в світі природи» [2].

Знайомлюючи учнів із загальнолюдськими надбаннями образотворчого мистецтва, ми тим самим доносимо до їхньої свідомості все найцінніше, що є в кожного народу. На кращих зразках живопису у дітей виховується вміння цінувати справжню людську красу, нетерпимість до приниження людської гідності. Живопис сприяє формуванню в дитини кращих людських якостей, це могутній засіб виховання. Створюючи мистецтво, людина знаходить джерела краси в природі і суспільному оточенні, які стають для неї водночас невичерпними джерелами радості й натхнення, тому практичну роботу з естетичного виховання В. Сухомлинський будує так, щоб сприймання творів мистецтва, а зокрема живопису, чергувалось з «виходами на природу», де дитина може зримо, наочно відчути співзвучність тиші полів, шелесту лісу й річки, співу птахів з творами мистецтва.

«...Наступає золота осінь. Ми демонструємо дітям прекрасну картину...». У дітей викликаємо захоплення красою

природи, тихими осінніми днями, коли дерева вкриваються різнобарвним килимом зів'ялого листя. Ніхто не залишається байдужим. Всі захоплені красою, відображеною художником. А після уроків подорожуємо до діброви, на луки, відшукуємо подібне картині. Замість одного красивого куточка відшукуємо декілька. Діти бачать і відчують все, що варте уваги художника, — і вкритий легким серпанком степовий курган, і схилена над ставочком замріяна іва, і ще зелений куц калини, обсіпаний червоними гронами достиглих ягід». Зустрічаючи схід сонця у шкільній теплиці разом з Василем Олександровичем, діти розглядали візерунки на шибках від морозу і за допомогою уяви малювали фантастичних звірів, хмари, квіти тощо. У теплиці в кожній дитини була своя улюблена квітка — «свій друг», за яким вона доглядала. Ці радісні хвилини — важливі моменти виховання ставлення до природи, до живого [2].

Для всебічного і гармонійного розвитку сьогодні необхідно турбуватися не лише про освіченість підростаючого покоління, а й в однаковій мірі виховувати й розвивати емоційно-естетичне багатство, яке дає основу пошукам, творчій думці в будь-якій сфері діяльності. Виховання почуттів у дитини повинно служити перш за все формуванню гармонійно розвиненої особистості, і одним із показників цієї гармонії є певне співвідношення інтелектуального, естетичного та емоційного розвитку. Будучи переконаним в тому, що діти з перших кроків свідомого життя відзначаються конкретністю, образністю та емоційністю думок, суджень, він дійшов висновку: чим менша дитина, тим більшою мірою забарвлюється різними переживаннями, емоційними відгуками.

У практичній роботі з дітьми він показав, як важливо враховувати своєрідність дитячого ставлення до дійсності, джерелом якого є відчуття сприймання. З цією метою педагог-новатор намагався посилити емоційно-естетичний вплив окремих елементів навколишнього світу, особливо

тих, в яких узагальнюються важливі суспільні явища, людські взаємини, діяльність. Для шестирічних дітей, на його думку, одним з таких прийомів є драматизація казок, оповідань, балад. Відомий педагог бачив в українській народній пісні та народній творчості велику цінність і використовував її як джерело естетичного виховання дітей, джерело благородства серця й чистоти душі. Він широко впроваджував у роботу українські традиції, обряди, дитячий фольклор — народні дитячі ігри, забави, колядки, колискові та календарно-обрядові пісні тощо.

В. Сухомлинський вважав, що не кожна людина може бути художником, але насолоджуватися художньо доскональними полотнами живописців повинні всі. Мистецтво, а зокрема образотворче, на думку видатного педагога, не лише прилучає людину до світу прекрасного, не лише сприяє вихованню її високих моральних якостей, але й формує логіку думки, творче мислення.

Педагог вимагав не пріоритету емоцій, а злиття думки і почуттів, «гармонії розуму і серця», в якій, за його твердженням, серцю належить найтонша, найніжніша мелодія. Вчений справедливо вважав, що естетика починається з краси переживань. Основним об'єктом свого педагогічного впливу він називав культуру почуттів, які є живлячим ґрунтом для високomorальних дитячих вчинків. «... Там, де немає чуйності, тонкості сприймання навколишнього світу, виростають бездушні, безсердечні люди», — попереджував педагог [2].

У «Школі радості», спостерігаючи за своїми вихованцями, педагог дійшов висновку: «якщо добрі почуття не виховали в дитинстві, їх ніколи не виховаєш, тому що це суто людське утверджується в душі одночасно з пізнанням перших і найважливіших істин» [2]. Педагогу важливо, з одного боку, бачити перспективу розвитку позитивних якостей особистості учня, з другого — постійно підтримувати та заохочувати притаманне дітям прагнення бути кращими. Важливу

роль у створенні атмосфери творчої співпраці вчителя і учнів В. Сухомлинський відводив натхненності своєю працею, всім тим, що вчитель робить разом з дітьми. Особливе значення тут має ставлення до свого предмету, кругозір, глибина знань, особисте захоплення [2].

Говорячи про те, що дитяче життя постійно несе вчителю широкий діапазон різноманітних, часто протилежних емоцій та почуттів, В. Сухомлинський стверджував, що уміння розбиратися в цій гармонії — перша умова духовної повноти, радості й успіху в педагогічній праці. Друга умова — уміння будувати гармонійні, естетично привабливі взаємовідносини з учнями. Тут головна мета вчителя — «*почути, зрозуміти, відчувати серцем*» емоційний стан дітей і у відповідності з ними настроїти на плідотворне спілкування.

Василь Олександрович прагнув навчити дітей бачити красу в усьому — в природі, праці, побуту, людських взаєминах. І не тільки бачити, а й створювати її, «жити у світі краси», у гармонії внутрішнього світу особистості, у гармонійних стосунках з природою та іншими людьми. Через красиве до людяного — такий шлях формування естетичної культури вчителя накреслював педагог [2].

В. Сухомлинський говорить про пряме відношення до розвитку розумових сил учнів, як викладається малювання в початковій школі, яку увагу приділяє йому вчитель. Виховуючи дітей у початковій школі, він побачив у малюванні один із засобів, які розвивають творче мислення, уяву і був твердо переконаний, що дитячий малюнок є необхідним східцем на шляху до логічного пізнання, а малювання допомагає розвивати естетичне бачення світу.

В. Сухомлинський спочатку вчив дітей малювати з натури: дерева, квіти, річку, тварин, комах, птахів. Якою б простою не була композиція малюнка, у ньому завжди відбивалися індивідуальні риси сприймання, мислення, естетичного оцінювання. Педагог прийшов до радіс-

ного висновку, що зображення того, що хвилює, захоплює, вражає, це своєрідна естетична оцінка навколишнього світу. Коли дитина малює, переживання краси наче проситься в слово, пробуджує образне мислення. Уже в першому класі значне місце в дитячому малюванні зайняла творчість. Діти складали оповідання в малюнках, малювали казку. Малюнок став джерелом гри творчої уяви.

Читаємо із задоволенням нариси педагога щодо уроків малювання: «*У початкових класах діти почали включати малюнок у творчі письмові роботи-твори, складені на матеріалі спостережень над явищами природи й працею. Я помітив, що в тих випадках, коли дитина не знаходить точних, містких слів для вираження своєї думки, вона вдається до малюнка. Один хлопчик, прагнучи передати своє захоплення тими скарбами, які він побачив у «коморі» їжака, намалював ці скарби: яблука, картоплю, зелене листя, буряки, різнобарвне листя, що опало з дерев*» [2].

Гаме з думкою, що «кожна дитина — це художник», В. Сухомлинський приходив на заняття до дітей та запропонував їм подивитися навколо себе, побачити щось гарне та малювати. Спостерігаючи за роботою дітей, вчений переконався, що «дитячий малюнок, процес малювання — це частка духовного життя дитини. Діти не просто переносять на папір щось з навколишнього світу, а живуть у цьому світі, входять у нього як творці краси, дістаючи насолоду від неї». «*Творчість дітей — глибоко своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження і самоутвердження, в якому яскраво виявляється індивідуальна самобутність кожної дитини. Цю самобутність неможливо охопити якимись правилами, єдиними і обов'язковими для всіх*».

Вкладаючи глибокий зміст у важливі аспекти виховання та освіти дітей, В. Сухомлинський надає нам поради, зокрема: «*Не можна підгоняти цю чудову мову дитячої фантазії під нашу мову, мову дорослих. Нехай діти говорять*

одне з одним своєю мовою, вчителям початкових класів я радив: *вчить дітей законів пропорції, перспективи, розмірності — все це добре, але водночас дайте простір і для дитячої фантазії, не ламайте дитячої мови казкового бачення світу».*

Неймовірні теплі, люблячі картини з педагогічного досвіду педагога перечитуємо по-декілька разів: *«Кожній дитині хотілося розповісти про те, що вона намалювала. І в цих розповідях, як самоцвіти, виблискували яскраві образи, порівняння. Малювання збагачувало мову дітей. У поле, в ліс ми тепер майже завжди йшли з альбомами та олівцями. Старші школярі зробили для малюків маленькі альбоми, які можна було покласти в кишеню. Навесні, через кілька місяців після того, як почала жити наша школа, я зробив великий альбом, в якому кожна дитина малювала найулюбленіший куточок навколишнього світу. Я записував у цей альбом коротенькі оповідання. Це ціла сторінка життя й духовного розвитку нашого колективу» [2].*

Відомості про автора:

Бакай Світлана Юріївна — кандидат педагогічних наук, доцент, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; email: s.bakay70@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0238-0791>.

Вивчення праць В. Сухомлинського, аналіз історико-педагогічної та сучасної літератури показує, що невід'ємну складову частину змісту всебічно розвинутої та духовної особистості вчений бачив в образотворчому мистецтві. На своєму досвіді він переконався, що дійовий вплив на ефективність освіти та виховання дітей здійснюють знання та уміння вчителя з цієї галузі, а в умовах сьогодення вони можуть бути плідно та творчо використані в освітньому процесі дитячих навчальних закладів.

Література

1. Сухомлинська О. Випереджаючи час... Василь Олександрович Сухомлинський — до 85-річчя від дня народження // Рідна шк. 2003. № 9. С. 6–9.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : у 5 т. К., 1976–1977.

25.09.2023